

Opponensi vélemény Nagy Péter Tibor értekezéséről

(részletek)

Oktatásügyi szakértőként, aki hazai és nemzetközi terepen egyaránt a jelenkori gyakorlati oktatáspolitikával foglalkozik, ezen belül elsősorban az oktatás fejlesztését vagy az oktatási ágazatban jelentkező problémák megoldását célzó kormányzati cselekvés lehetőségeit vizsgálja, ezt a történeti értekezést kiemelkedően értékesnek kell minősítenem.

Nagy Péter Tibor neveléstörténeti értekezése csaknem másfél évtizedes kutatói munkára épül. A szerző az 1867 és 1945 közötti időszak oktatáspolitikájának és oktatásirányításának a történetét dolgozta fel. Figyelmének a középpontjában az állam szerepe áll. Az értekezés három nagy egységre tagolódik. Az első történeti statisztikai adatok jelentős tömegének az összegyűjtésére, rendszerezésére és feldolgozására építve elemzi a mennyiségi expanzió folyamatát (itt is elsősorban az állam növekvő szerepére koncentrálva). A második rész a tömegoktatási rendszer kialakulása előtti – több évszázadig tartó – időszak legfontosabb oktatásügyi szereplőjének, az egyházaknak és a 19. században kialakuló, majd megerősödő polgári államnak a kapcsolatát, e kapcsolatnak az átrendeződését vizsgálja. Tehát azt a folyamatot elemzi, amelynek során – a társadalmi átalakulást és alkalmazkodást természetes módon kísérő konfliktusokon keresztül – az egyházak szerepét az oktatás megszervezésében egyre nagyobb hányadban az állam veszi át. Végül a harmadik rész az állam és az oktatási rendszer működésében érdekelt egyéb társadalmi szereplők közötti kapcsolatokat vizsgálja. Ezek között mindegyiknél a professzionizálódó tanárság és az oktatás feletti állami felügyeletet ellátó közigazgatási apparátus kap figyelmet, de megjelennek egyéb, az oktatási viszonyok alakulása iránt nem közömbös, esetenként oktatáson kívüli kormányzati területek is, mint amilyen például az iskolarendszerből kikerülőket fogadó munkáltatói szféra. A három nagy fejezetet részletes, szintetizáló összefoglalás egészíti ki, továbbá három olyan esettanulmány, amely egy-egy specifikus területen mutatja be az állami befolyás erősödését és az ezt kísérő társadalmi vagy intézményi mechanizmusokat.

Az értekezés egyik fontos üzenete az, hogy a modern tömegoktatási rendszer kialakulásának itt vizsgált korszaka két jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az első – ugyancsak több, kisebb belső periódusra osztható – szakaszban, amelynek határát legkésőbb az első világháború végén lehet meghúzni, a hazai fejlődés sok szempontból hasonló ahhoz, amely Nyugat-Európa fejlettebb országainak többségét jellemezte, és amely többé-kevésbé leírható a modernizáció fogalmával. Noha ennek jelei már az első szakaszban is megjelentek, a második szakaszról mondható el egyértelműen, hogy a modernizációs folyamatok elbizonytalanodása, a tömegoktatás előtti tradicionális struktúrák visszaállítást vagy megőrzését célzó törekvések felerősödése volt jellemző, ami a hazai – és általában a szűkebb közép-kelet-európai régióra jellemző – fejlődést letértítette a modernizáció nyugat-európai főáramától. Ez egyfelől a korábbi időszak strukturális jellemzőinek a restaurálását jelentette, másfelől – ezt érdemes külön hangsúlyozni – olyan, a felzárkózás

erőltetett gyorsítását célzó, alternatív modernizációs modellek kialakulását, amelyek számára a fasizmus vagy a kommunizmus szolgálhatott politikai keretként.

Nagy Péter Tibor neveléstörténeti tárgyú akadémiai doktori értekezésének nem történetész bírálójaként azzal kell kezdenem, hogy köszönetet mondjak a szerzőnek azért a szakmai élményért, amelyben az értekezés olvasása részesített. Az értekezés jóval több, mint a szerző által végzett történeti vizsgálódások eredményeinek bemutatása. Olyan munka, amely a vizsgált területen, azaz az oktatás területén jelentős új tudással járul hozzá mind a közpolitikával foglalkozó általános elméletek fejlődéséhez, mind a politikára mint a társadalmi problémák megoldásának eszközére tekintő gyakorlati tudásnak a gyarapodásához.

A szerző, annak köszönhetően, hogy nemcsak a történészek hagyományos eszköztárával rendelkezik, hanem kellően tág általános társadalomelméleti és rendszerelméleti tudással és szemlélettel is bír, és a történeti valóság végtelen gazdagságát e tudás és szemlélet szűrőjén keresztül is tudja figyelni, képessé vált arra, hogy történeti elemzésével átfogó társadalomfejlődési folyamatok mikro-összefüggéseit tárja fel és mutassa be. Ilyen például annak rendkívül érzékletes bemutatása, hogy a modern állami felelősség és hatókör kiépülését milyen módon kíséri a korábban tradicionális közösségi vagy egyházi ellenőrzés alá tartozó életszférának az a fajta racionalizálása és bürokratikus szabályozás alá vonása, amelyet többek között *Max Weber* munkái nyomán ismerhetünk. Arról is hallatlanul pontos és informatív képet kapunk, hogy ez az átfogó társadalomfejlődési folyamat az érintett társadalmi szereplők (például egyházi hatóságok, tanítók, tanfelügyelők vagy a helyi adófizető közösség képviselői) között zajló mikroszintű interakciók, konfliktusok és megegyezések milyen sokaságára épült. Nem tudom, a történész számára vajon inkább pozitív vagy inkább negatív tartalommal bír-e ez a kijelentés, de az oktatási rendszerek fejlődésével és változásainak magyarázatával foglalkozó elemzőként olvasva az értekezést úgy éreztem, jóval többről van szó, mint történeti munkáról. Olyan kutatásokról van szó, amelyek általános – a közpolitikák megértése és általános társadalomelméleti – szempontból is értékesek. E kutatások nemcsak érzékletes illusztrációkat nyújtanak az általános társadalomelméleti összefüggéseket feltáró modellalkotás számára, hanem – nem is mindig implicit módon – maguk is ki-termelnek ilyen modelleket.

A konkrét történeti munkán túlmutató elemek közül külön is érdemesnek tartom kiemelni azokat, amelyek a modern polgári gazdaság és társadalom kialakulásának – egyébként rendkívül fájdalmas, emberi és intézményi konfliktusok sokaságával kísért – folyamatát mutatják be az oktatás példáján. Azt a folyamatot, amelynek során a kialakuló modern polgári állam fokozatosan átveszi azt a szerepet, amelyet korábban az egyházak és a vallási közösségek tölthettek be a társadalom és a gazdaság megszervezésében és integrálásában. E folyamat – amelyet olyan jelenségek kísérnek, mint például a polgári házasság intézményének kialakulása és megerősödése, a polgári jog és az erre épülő bíráskodás szerepének a kitágulása vagy a felekezeti, illetve vallási közösségi szempontokkal nem számoló polgári jogegyenlőség megszilárdulása – jóval több, mint az, amit szekularizációnak nevezünk. Ennek során jöttek létre a társadalom és a gazdaság mindenna-

Ennek az értekezésnek az olvasása és feldolgozása hozzásegítheti a benne elmélyülőt abban, hogy elszakadhasson azoktól a mentális sémáktól és paradigmáktól, amelyek a demokrácia nélküli évtizedekben alakultak ki a gondolkodásunkban, és amelyek teljességgel alkalmatlannak arra, hogy a nyitott és demokratikus társadalomban a valóság megértésére törekvő gondolkodásunkat vagy az annak alakítását célzó cselekvésünket vezéreljék.

pi világának megszervezésére és problémáinak folyamatos megoldására azok az intézmények, amelyek ma is meghatározzák életünket, és ezen új intézmények keretei között alakultak ki a társadalmi viselkedésnek azok az új formái, amelyeket ma is követünk (többek között az ekkor megszületett modern iskolarendszerben lezajlott szocializációnk eredményeképpen).

Az, ahogy Nagy Péter Tibor az egyházi oktatásra gyakorolt állami befolyásolás növekedését vagy – éppen fordítva – az állami ellenőrzéssel szemben az egyházi befolyás megőrzésére vagy erősítésére irányuló törekvéseket elemzi, ennek az átfogó, leggyakrabban modernizációnak nevezett társadalomfejlődési folyamatnak egy meghatározó szeletét tárja fel. Ezért ajánlható ennek az értekezésnek az olvasása minden olyan társadalomkutatónak, akit a modernizáció átfogó problémája érdekel, beleértve ebbe például olyan kérdéseket, mint a társadalmi rendszerek funkcionális differenciálódása vagy a racionális és érdekvezérelt alknak, illetve a jognak mint az emberi kapcsolatokat és általában a mindennapi élet világát szabályozó eszközöknek a térhódítása.

Az értekezés egyik leginkább figyelemre méltó szakmai eredménye az első világháború előtti és az azt követő korszak oktatáspolitikai és oktatásirányítási viszonyai között meglévő alapvető strukturális eltérések bemutatása, és különösen az előbbi időszak azon sajátosságainak a feltárása, amelyek miatt ezt az időszakot a szerző az egyensúly fogalmával írhatja le. A szóban forgó időszakot azért jellemezheti Nagy Péter Tibor az egyensúly fogalmával, mert az állam és az egyház közötti, illetve a nemzetiségek magyarisításával összefüggő konfliktusok mögött egyértelműen kimutatható egy olyan egyensúlyi helyzet, amelyben a sokféle szereplő között megoszlik a hatalom, és egyik sem képes teljesen domináns helyzetbe kerülni. Szemben az első világháborút követő és lényegében az államszocialista rendszer másfél évtizeddel ezelőtt történt megszűnéséig tartó időszakokkal, amikor az oktatáspolitikai és az oktatásirányítás szűk mozgásteret hagyó és egyetlen vagy nagyon kevés szereplő által dominált zárt rendszerben szerveződött meg, a 19. század végén az oktatáspolitikai és az oktatásirányítás Magyarországon olyan nyitott rendszert alkotott, amely a különböző szereplők közötti hatalommegosztásra épült. E korszak bemutatása, amelyben az egyensúly az egymással folyamatosan dinamikus interakcióba lépő, hatalmi küzdelmet folytató vagy megegyező szereplők közötti dinamikus változó állapotot jelenti, ahhoz is hozzásegíthet minket, hogy megértsük, hogyan működik az oktatáspolitikai és oktatásirányítási a mai demokratikus és nyitott társadalmakban.

Az egyik legnagyobb elismerés, amelyet a jelenkor problémáival foglalkozó oktatáskutató egy történeti elemzéssel kapcsolatban megfogalmazhat, valószínűleg az, hogy az elemzés nagymértékben segítheti a jelenkori problémák megértését és egyúttal megoldásukat. Úgy gondolom, Nagy Péter Tibor értekezésével kapcsolatban ez egyértelműen megfogalmazható. Ennek az értekezésnek az olvasása és feldolgozása hozzásegítheti a benne elmélyülőt abban, hogy elszakadhasson azoktól a mentális sémáktól és paradigmáktól, amelyek a demokrácia nélküli évtizedekben alakultak ki a gondolkodásunkban, és amelyek teljességgel alkalmatlanok arra, hogy a nyitott és demokratikus társadalomban a valóság megértésére törekvő gondolkodásunkat vagy az annak alakítását célzó cselekvésünket vezéreljék. Az értekezés – függetlenül attól, hogy a szerzőnek volt-e ilyen tudatos szándéka, vagy sem – ezért nemcsak tudományos szempontból figyelemre méltó, hanem azért is, mert egyfajta kulturális és társadalmi missziót tölt be: ez a misszió annak a tudásnak az építése, amely ahhoz szükséges, hogy megértsük és alakítani tudjuk a mai nyitott társadalom oktatási rendszerét.

Az értekezés világosan demonstrálja: Magyarországon nemcsak a demokráciahiányos keretek között zajló direkt kormányzati cselekvésnek van hagyománya, hanem annak is, amely adottságnak veszi a nyitott társadalmakra jellemező dinamikus egyensúlyi viszonyokat, és ezeken belül keresi a kormányzati cselekvés lehetőségeit.

Annak, hogy olyan neveléstörténeti elemzést tarthatunk a kezünkben, amely nemcsak a múltbeli események és folyamatok feltárását nyújtja, hanem hozzájárul a modern oktatási rendszerek kialakulását és fejlődését magyarázó általános elméletekhez, sőt – ezen keresztül – általában a társadalmat alkotó nagyrendszerek és a közpolitika működésének jobb megértéséhez, három okát emelném ki. Az első az, hogy a szerző aktív társadalmi cselekvőkben (aktorokban) gondolkodik, és a rendszerben zajló történéseket mindig megpróbálja visszavezetni azok konkrét aktivitására, ezen belül kiemelt figyelmet fordítva a szervezett csoportként vagy intézményi szereplőként fellépő cselekvőkre. A második ok az, hogy figyelme e cselekvők rendkívül tág körére terjed ki. A történeti dokumentumok elemzése során érzékelhetően nagy figyelmet fordított a lehető legtöbb számba vehető cselekvő azonosítására és annak feltárára, hogy ezek milyen irányban próbálták befolyásolni a dolgok alakulását. Végül – és ez az, amit a legerősebben szeretnék hangsúlyozni – a bemutatott cselekvők viselkedését olyan dinamikus interakcióként írja le, amely jóval alkalmasabb a társadalmi folyamatok valóságos természetének a feltárára, mint a statikus elemzések.

Ez azt jelenti, hogy az egyes cselekvőket általában más cselekvőkkel való interakcióikban látja, amelyek során e cselekvők folyamatosan másokhoz képes pozicionálják magukat és egymással vagy egymás ellen – az érdekérvényesítési esélyeik racionális kalkulációja alapján – újra meg újra alkalmi vagy tartós szövetségeket kötnek. Ilyen interakciók szereplőjeként jelenik meg a tanügyi bürokrácia, a tanítóság különböző csoportjai, az egyházak, a nemzetiségek képviselői és egy sor egyéb szereplő. Azt, hogy ezek egy-egy helyzetben hogyan viselkednek, azaz éppen milyen konkrét igényt fogalmaznak meg és milyen konkrét cselekvésre szánják el magukat, nemcsak attól függ, hogy mely területhez kötik őket az érdekeik, hanem attól is, hogy a többiek éppen mit csinálnak. Más szóval a viselkedésüket nem csupán olyan, többé-kevésbé statikus tényezők határozzák meg, amelyek ahhoz a területhez köthetőek, amelyet képviselnek – ilyen lehet például a közgazgatás, elemi iskolában végzett tanítói munka vagy tankönyvkiadás –, hanem olyan dinamikus tényezők is, amelyek elsősorban az éppen adott oktatáspolitikai szituációt és ebben a többi szereplő viselkedését jellemzik. Ezért kevésbé meglepő, ha úgy találjuk, hogy egy-egy szereplő az adott koalíciós lehetőségek vagy kényszer hatására nem éppen úgy viselkedik, ahogy vártuk volna.

A dinamikus interakciókban való gondolkodás teszi lehetővé Nagy Péter Tibor számára azt, hogy könnyen magyarázatot találjon egy-egy szereplő váratlanul tűnő viselkedésére, és hamar rátaláljon a nem várt koalíciókötésekre. Jó példa erre a gyermek-centrikus pedagógiát szorgalmazó reformpedagógiai csoportok viselkedése a harmincas években, illetve nem várt együttműködésük a totalitárius hatalom kiépítésén dolgozó csoportokkal. Egy statikus szemléletű elemző a reformpedagógusokat alapvetően a demokratikus és liberális oldalon keresné, és valószínűleg nem tudna mit kezdeni azzal, hogy adott szituációban az antidemokratikus csoportokkal kerülnek egy oldalra. Hasonló mintát követ az a korábbi példa, amelyben az expanziót és az oktatás modernizálását szorgalmazó csoportok koalícióba kerülnek a modernizáció iránt közömbös és a nemzetiségek feletti nyelvi-kulturális dominancia kiépítésében érdekelt csoportokkal, és noha e két csoport között elég nagy szakadék húzódik, koalíciójuk a századforduló előtt az állam által szervezett expanzió egyik motorjává válik. Az ilyen típusú koalíciókötéseket a dinamikus interakcióban gondolkodó elemző azért veszi észre könnyebben, mert ezek kevésbé váratlanok a számára.

Az az elemző, aki nemcsak a társadalmi szereplők sokaságát vonja figyelme körébe, de egyúttal az ezek között zajló dinamikus interakciók feltárára is vállalkozik, különösen nagy kihívással találja szemben magát, mivel a társadalmi folyamatok minél élethűbb feltárása érdekében nagyfokú komplexitás kognitív kezelésére kényszerül. Minél több szereplőre terjed ki az elemzés és minél kevésbé statikus a róluk alkotott kép, annál ke-

vesebb lehetősége van az elemzőnek a komplexitás redukálására. Az olyan jellegű történeti elemzések – és az itt bírált elemzés ezek közé tartozik –, amelyek nem elégednek meg múltbeli események kavalkádjának meseszerű bemutatásával, hanem társadalomelméleti szempontból releváns és a jelen, sőt a jövő megértését segítő összefüggések feltárására vállalkoznak, különösen erősen ütköznek bele a komplexitás kezelésének a problémájába. Azzal a dilemmával kell szembenéznük, hogy a komplexitás magas szintjének a fenntartása (azaz sokféle szereplő sokféle interakciójának egyidejű vizsgálata) növeli ugyan az elemzés pontosságát, de csökkenti a következtetések kommunikálhatóságát és a jelen vagy a jövő elemzésére való átvihetőségüket.

Az itt vitatott értekezés és a szerző legnagyobb erényének azt látom, hogy képes a folyamatok többdimenziós mátrixban történő megragadására. Azaz a számba vehető szereplők és lehetséges cselekvéseik olyan sokaságát tudja egy időben figyelemmel kísérni, ami a megszokottnál jóval bonyolultabb összefüggések meglátását teszi lehetővé a számára. A sokféle szereplőre és sokféle cselekvésre való egyidejű odafigyelés képessége az, amely Nagy Péter Tibor számára lehetővé teszi azt, hogy a történeti dokumentumokból nyert információk mögött átfogó rendszerszerű összefüggéseket pillantson meg, és e

A modern tömegoktatási rendszerek kialakulása és fejlődése iránt érdeklődő olvasó – magamat is ide sorolom – elsősorban azt hiányolhatja, hogy az állami beavatkozás erősödésének okai között kevésbé jelenik meg azoknak a bemutatása, amelyek mögött nem egyszerűen társadalmi aktorok érdekezérelt cselekvése húzódik meg, hanem olyan strukturális kényszerek, amelyek minden oktatási rendszerben hasonló módon jelentkeznek.

rendszerszerű összefüggéseket oly módon kommunikálja számunkra, ami lehetővé teszi azt, hogy ezeket a jelen vagy a jövő megértésére használjuk fel. Az értekezés azt mutatja, hogy a szerző rendelkezik azzal a társadalomkutató és társadalmi gyakorlatban abszolút nélkülözhetetlen, mégis gyakran hiányzó és értékes tulajdonsággal, amelyet angol nyelven „systems thinking”-nek, azaz rendszerben – sőt mondhatjuk – többdimenziós komplex rendszerben való gondolkodásnak neveznek.

Nincs olyan értekezés, amely olvasóiban ne keltene hiányérzeteket. A modern tömegoktatási rendszerek kialakulása és fejlődése iránt érdeklődő olvasó – magamat is ide sorolom – elsősorban azt hiányolhatja, hogy az állami beavatkozás erősödésének okai között

kevesse jelenik meg azoknak a bemutatása, amelyek mögött nem egyszerűen társadalmi aktorok érdekezérelt cselekvése húzódik meg, hanem olyan strukturális kényszerek, amelyek minden oktatási rendszerben hasonló módon jelentkeznek. Ez egyébként olyan kérdés, amelyről már korábban is folyt párbeszéd közöttünk (többek között a szerző kandidátusi értekezésének nyilvános vitáján), de amit ezzel az értekezéssel kapcsolatban is fontosnak tartok megfogalmazni.

Sokféle példát lehetne említeni. Így például arra gondolok, hogy az oktatási rendszer mennyiségi növekedése, illetve a mennyiségi növekedés nyomán szükségképpen bekövetkező belső funkcionális differenciálódás önmagában is kiváltja a rendszer feletti állami ellenőrzés eszkörendszerének a módosulását, függetlenül attól, hogy vannak-e olyan aktorok, akik tudatában vannak ennek. Jellemzően ilyen eset az, amikor a mennyiségi növekedés bizonyos kvalifikációk inflálódásával jár, és ez hat az e kvalifikációk értékének a megőrzésében érdekelt társadalmi csoportok viselkedésére. A funkcionális differenciálódás (például új képzési formák vagy programok megjelenése) is elkerülhetetlenül befolyásolja a rendszer feletti ellenőrzés fenntartásában vagy megerősítésében érdekelt szereplők mozgásterét, függetlenül ezek érdekeitől.

Ugyanígy az oktatás és a tantervek állami ellenőrzésének és ezen ellenőrzés eszköz-

rendszerének a kiépülésében a nacionalizmushoz vagy egyéb ideológiákhoz kapcsolódó hatalmi igények mellett jelentős szerepe volt olyan tényezőknek, mint a pedagógiai folyamatoknak a tömegoktatással mindenütt együtt járó racionalizálási kényszere, aminek célja az eredményesség tömeges méretekben történő biztosítása. Ez az, ami leginkább az ipari társadalomban kialakuló tömegtermeléshez, és az ennek nyomán keletkező technológiai kényszerekhez vagy ezzel megnyíló technológiai lehetőségekhez hasonlítható. Hasonlóképpen: a tantervi kontroll mindig olyan eszközként is funkcionál, amellyel az állam – ideológiától és konkrét cselekvők érdekeitől függetlenül – ellenőrzése alatt tudja tartani a költségvetés oktatási kiadásait. Emiatt kell például a tantervi szabályozást érintő változások vizsgálatokor az oktatás tartalmi és módszertani kérdései iránt egyébként különböző költségvetési szféra szereplőit is vizsgálnunk.

Az expanziós folyamatokat tárgyaló rész indokoltan nagy figyelmet szentel annak, hogy az állami cselekvés eltérően alakult az alap- és a középfokú oktatásban. Ugyanakkor keveset szól arról, hogy ez az eltérés nagymértékben e két képzési szint olyan, eltérő strukturális jellemezőivel függ össze, amelyek kivétel nélkül minden modern tömegoktatási rendszerben megtalálhatóak (ilyen például az, hogy az alapfokú oktatásban szűkegképpen jóval több és jóval kisebb intézményekkel kell számolni, és hogy e szint erősen hozzákapcsolódik a lokalitáshoz, ami az állami cselekvők mozgásterét nagymértékben befolyásolja). Hozzá kell tennem, az értekezés figyelmes olvasása esetén nem marad kétség bennünk: a szerző valójában tudatában van a strukturális meghatározottságoknak. Éppen ezek felismerése az, ami lehetővé tette számára, hogy a történeti események és az ezekben résztvevő szereplők sokaságából a leginkább relevánsakat választhassa ki.

Azok közül a területek közül, ahol az értekezés egyértelműen értékes új tudást teremtett, szeretném külön kiemelni a 19. században elindult oktatási expanzió kérdését. Ennek elemzését a szerző olyan, rendkívül kiterjedt, saját adatgyűjtésen és rögzítésen alapuló adatelemzésre építi, amely lehetővé teszi a folyamatok több dimenzióban történő elemzését. Az értekezés olyan szinten kezeli a statisztikai adatokat, amely messze meghaladja a történészek körében megszokott szintet: pontosan tudja, hogy az adat nem maga a valóság, hanem olyan közvetítő út a valóság felé, amely sokféle kockázatot rejt, és nagy óvatosságot igényel. Mindig megpróbál az adatok mögé nézni, így nem kerülik el a figyelmét az olyan összefüggések, amelyeknek komoly torzító hatásai lehetnek.

Sajnáltam, hogy a hazai folyamatokat a szerző kevéssé veti össze más országok hasonló folyamataival, és így – legalábbis az értekezésből – nem tudhatjuk meg, hogy a magyarországi fejlődés specifikus-e, vagy egyszerűen reprodukálta azt, ami másutt is lezajlott. Noha a szerző számos utalást tesz a modern tömegoktatás kiépülésének más országokra jellemző sajátosságaira, ezen belül arra, hogy a hazai fejlődés mennyiben hasonlít vagy tér el ezektől, ezek az utalások nagyon kevéssé dokumentáltak. Az elemzés – legalábbis az oktatási rendszerek fejlődésének és változásainak általános összefüggései iránt érdeklődő olvasó számára – túlságosan beragad a nemzeti történetírás keretei közé, és nem érzékeli eléggé azokat a nemzetközi hatásokat, amelyek a nemzeti fejlődést befolyásolták. Noha a tömegoktatás minden európai országban alapvetően nemzeti keretek között alakult ki, és kiépítése éppen a nemzetállamok megteremtésének és a nemzetépítésnek volt egyik legfontosabb eszköze, ez éppúgy általánosan európai, sőt globális folyamat, mint a modern kapitalizmus megszületése, a piacgazdaság kiépülése, az ipari társadalom létrejötte, az urbanizálódás vagy az általános szavazójogra, képviseleti alapon szerveződő parlamentre és többpártrendszerre épülő politikai mechanizmusok intézményesülése. A nemzetközi folyamatokra történő utalások egyébként azt jelzik, hogy a szerző mindezzel tisztában van.

Ehhez hasonló az a hiányérzet, amelyet az oktatás világa és az azon kívüli világ közötti kapcsolatok kezelése kelt. Miközben az értekezésben számtalan utalás található az oktatáson kívüli világnak olyan elemeire, mint a közigazgatás, a költségvetés, a munka-

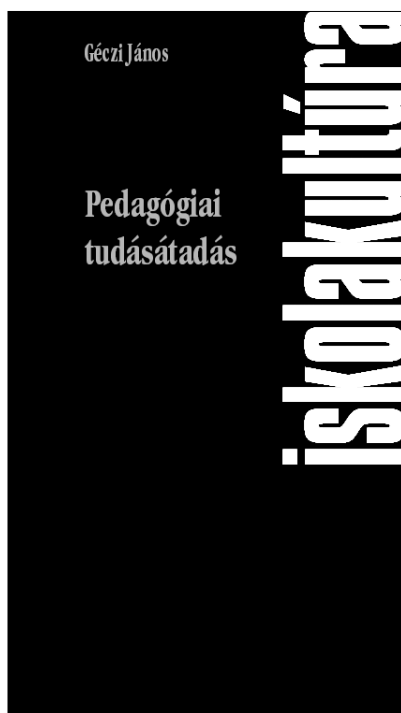
erőpiac vagy a szociális gondoskodás, és a szerző sokféle jelét adja annak, hogy tudja, milyen meghatározó hatása van az oktatás fejlődésére más ágazatoknak, a bemutatott történet végül is egy zárt oktatási világ története marad. Amíg az értekezés rendkívül gazdag képet nyújt az oktatási rendszert alakító cselekvőkről, addig az a gazdasági és társadalmi környezet, amely e cselekvők viselkedését, mozgásterét vagy a rájuk ható kényszereket és természetesen mindezeket keresztül az oktatási rendszert alakították, kevés figyelmet kap. Kevés utalás történik például arra a gazdasági és technológiai átalakulásra, amelynek eredményeképpen a 19. század végén Magyarország elindult a gyors iparosodás, urbanizálódás és kapitalizálódás útján, és amelyet értelemszerűen társadalmi és kulturális alkalmazkodási válságok kísértek. A lehetségesnél és talán a kelleténél is kevesebb figyelmet kap annak a kormányzati és közigazgatási rendszernek az egésze is, amelynek részeként a tanügyi igazgatás alakult, és amelynek ezen igazgatás szereplői is részei voltak. Nagyon kevés utalás történik azokra az Európa-, sőt világszerte zajló folyamatokra, mint milyen a tömegoktatási rendszerek kiépítését kísérő új iskolaszervezési vagy tanulászervezési technológiák fejlődése és terjedése, amelyek természetesen a hazai fejlődést is nagymértékben befolyásolták. Noha esetenként ez szóba kerül, mégsem kapnak a súlyuknak megfelelő figyelmet az olyan tényezők, mint a gazdasági növekedés vagy visszaesés hullámai, amelyek alapvetően meghatározzák az állam költségvetési helyzetét és ezen keresztül a közszolgáltatásokkal, így az oktatással kapcsolatos viselkedését.

Az itt vitatott értekezés és a szerző legnagyobb erényének azt látom, hogy képes a folyamatok többdimenziós mátrixban történő megragadására. Azaz a számba vehető szereplők és lehetséges cselekvéseik olyan sokaságát tudja egy időben figyelemmel kísérni, ami a megszokottnál jóval bonyolultabb összefüggések meglátását teszi lehetővé a számára. A sokféle szereplőre és sokféle cselekvésre való egyidejű odafigyelés képessége az, amely Nagy Péter Tibor számára lehetővé teszi azt, hogy a történeti dokumentumokból nyert információk mögött átfogó rendszerű összefüggéseket pillantson meg, és e rendszerű összefüggéseket oly módon kommunikálja számunkra, ami lehetővé teszi azt, hogy ezeket a jelen vagy a jövő megértésére használjuk fel.

alkalmazásával többet tudhassunk meg a tömegoktatás 1945 utáni fejlődéséről. Arra is nagy szükség lenne, hogy azt az új tudást, amelyet a szerző a modern tömegoktatás kialakulásának magyarországi folyamatáról hozott létre, megosszuk az e kérdéssel foglalkozó nemzetközi kutatói közösséggel. Arra is bátorítanám ezért, készítsen az értekezés alapján olyan szintetizáló, idegen nyelvű publikációkat, amelyek lehetővé tennék a nemzetközi szakmai közösség számára, hogy megismerhessék az oktatási rendszerek fejlődéstörténetének magyarországi példáját, amely, különösen a nemzetiségi és az ezzel összefonódó egyházi vonatkozások miatt, egyedülállóan érdekesnek tűnik.

Az itt említett hiányérzetek persze eltörpülnek az értekezés korábban jelzett értékei mellett. Azt gondolom, a fentiek egyértelműen alátámasztják azt a véleményemet, hogy Nagy Péter Tibor doktori értekezése jelentős, új és eredeti eredményekkel gazdagította a

modern tömegoktatási rendszerek kialakulásáról és fejlődéséről való tudásunkat. A történeti anyag feltárásában és interpretálásában a szerző nemcsak nagyfokú kreativitásról, nagyszámú tényező egyidejű átlátásának a képességéről, azaz a komplex rendszerekben való gondolkodás képességéről és a rendszerszerű összefüggések történeti forrásanyagokon keresztül történő feltárására való alkalmasságáról tett tanúbizonyságot, hanem – különösen az adatok gyűjtése és feldolgozása területén – különleges kitartásról és munkabírásról is.

Az Iskolakultúra könyveiből